

Böcskei Balázs

2020 A koronavírus-járvány és hatása

A globalizáció-deglobalizáció dichotómia kritikája

A koronavírus-járvány első hullámával szinte rögtön fantáziadús teóriákkal álltak elő a társadalom- és történettudomány képviselői. A bezártságban publicisztika- és esszéhosszúságú reflexiók születtek a haladás újragondolásának szükségességéről, illetve a Covid-állapot olyan cezúraként történő felfogásáról, amelyet követően az emberi cselekvések és akaratok immár más időben és térben fognak majd zajlani. Sokan hirdették azt, ha nem is mindig részletesen érvelve, hogy a dolgok nem folytatódnak vagy legalábbis nem folytatódhatnak úgy, mint a járványt megelőzően, és a koronavírus előtti évtizedek globalizációs hullámát a pandémia megtörheti.

2020 márciusát, a magyarországi lezárást időbeli referenciának tekintve immár mintegy másfél év távlatából megállapíthatjuk, hogy a korszakváltás prognózisának relevanciája egyre kisebb. Ivan Krasztev bolgár politológus szemléletes megfogalmazásában: minden változott, de semmi sem történt.

Egy globális válsághoz soha nem lineáris út vezet. A történelemmel és annak dinamikájával, továbbá a cselekvés szabadságával a kelleténél talán szerényebben számoló társadalomtudósok és történészek csoportja hajlamos a krízisek bekövetkeztekor olyan pontot látni az egyébként még eleve értelmezésre váró eseményekben, melyek az egyokúság abszolút jellegével bírnak. Ezzel szemben a válságok nem bekövetkeznek, hanem bekövetkezhetnek. Előfordulásuk nem törvényszerű, esetükben is ott van ugyanis az emberi cselekvésre, ily módon pedig a történelemre is jellemző kontingencia. Egy-egy válság, mint egy új valóság előreláthatatlan előreláthatósága különösen és hangsúlyozottan szükségessé tesz ismeretelméleti, továbbá a válság megértési módjaira vonatkozó reflexiókat. E tevékenységek egyike sem tud azonban igazán valós idejű lenni – ehhez ugyanis válság utáni (nem pedig közbeni, megannyi bizonytalansággal terhelt) idő szükségeltetik.

Max Neufeind német kormányzati tanácsadó 2020 júniusában 2025-re hat lehetséges forgatókönyvet vázolt fel: (1) a vírus hatására a liberális demokráciák és kapacitásuk új erőre kapnak, a nemzetállamok és a transznacionális kooperációk együttesen járulnak hozzá a gazdasági és szociális paradigmaváltáshoz – akár a költségvetési hiányok árán is. Ez egyúttal a multilaterális együttműködések erősödését is magával hozhatja. Neufeind szerint (2) előfordulhat az is, hogy 2025-re a helyi és a regionális együttműködés lesz a meghatározó Európa-szerte. Ezen elgondolás alapján egyes közösségekben az emberi jogok melletti kiállás és a kizsákmányolás elleni fellépés válik majd döntővé, míg másokban a jobboldali konzervatív gondolat lesz uralkodóvá, amelynek központi célja a szegregált, etnikailag egységes helyi közösségek létrehozása. Azt sem zárja ki, hogy az új korszakkal globális léptékben is (3) a radikális individualizmus kora jön el. Az alapvető helyi szolgáltatásokat is a piaci szereplők látják majd el az állam helyett, és a nemzetállamok közti

együttműködés azokra a területekre korlátozódik, amelyek elengedhetetlenek az állampolgári szabadsághoz (például vízumügyek). Európában eközben a külföldi magánvállalkozások nagy befolyáshoz jutnak a közjavak és közszolgáltatások üzemeltetésében. Ha ellenben 2025-re globálisan is (4) a jóléti technokrácia lesz a jellemző, akkor az iparági és politikai lobbisták egyre jelentősebb szerepet töltenek majd be a források újraelosztásakor és a közpolitikai döntések meghozatalának elfogadásakor. A (5) nemzeti populista forgatókönyvben az illiberális vagy autoriter államfelfogás a legtöbb nyugati társadalomban általánossá válik, ugyanis az emberek hozzászoknak a „rendkívüli intézkedések” tartóssá válásához, melyek majd a gazdasági protekcionizmus előretörésében is testet öltenek. Az utolsóként vázolt scenárió szerint (6) a tanulságok kora jön el, azaz bizonyos innovatív elemek megmaradnak (például online foglalkoztatások, vakcinafejlesztések), viszont alapvető intézményi változások nem fognak bekövetkezni.

Mint fentebb már jeleztük, ilyen forgatókönyveket gyártani némi leegyszerűsítéssel jár, a válságokat megérteni kívánó elemzők mégis újra és újra nekifutnak. Az előbbiekhöz képest azonban mindenképpen rosszabb az az eljárás, ami nem hatféle, hanem kizárólagosan egyféle kimenetet lát elgondolhatónak. Mintha nem állna elég tapasztalat rendelkezésre azt illetően, hogy a történelem, mint olyan nem univerzális. Ha választanunk kellene, úgy a fentiek közül a 2020–2021-es állapot talán a hatodik scenárióhoz áll a legközelebb – ami nem jelenti azt, hogy a további lehetséges forgatókönyvekből nem került volna eddig át már most egy-egy elem.

Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a koronavírus okozta válság egyelőre nem termelt ki új normákat vagy mércéket, lényegében a krízis előtti gazdasági-politikai folyamatok zajlanak ugyanazon intézményi feltételek közt; jelenleg e sorok szerzője sokkal inkább a vírus előtti világ jellemzőinek további mélyülését látja, mintsem radikális cezúrát. Sem a hazai, sem a globális aktorok és demokráciák nem kötöttek állampolgáraikkal alapvetően új társadalmi szerződést, a válság gerjesztette szociális-gazdasági problémák mostanáig nem eredményeztek radikális gazdaság- vagy társadalompolitikai paradigmaváltást. Jogok, állami szerepvállalás, normák és mércék sokféleképpen konstituálódnak, és mint ez a krízis is mutatja, ezen egyetlen válság sem tud változtatni. A globalizációs folyamat sem ezek univerzalizálódását hozta el, hanem a különbözőségeket felmutatását, és az e felmutatás alapján megújuló rendet, mely maga is folyamatosan változik. Új szabályok születnek, mások elhálnak, eközben megannyi állandóság van. A változás dinamikáját pedig éppen a rendre való állandó törekvés adja. Az persze, hogy mit jelent a rend, megint értelmezések bábeli forgatagát hívja életre.

A vírus utáni „nyugalomban” eközben is folytatódnak már ismert jelenségek, mint Kína erősödése vagy Oroszország hatalomfitogtatása az USA és az EU kárára, mely azonban nem tekinthető új hidegháborúnak. Mint arra Simon Dávid, a nemzetközi kapcsolatok szakértője rámutatott: „A hidegháború az érdekszférák valósabb felosztását is jelentette, mindkét fél atomfegyverrel fenyegette a másikat, a kölcsönös és biztos pusztulás tudata kordában tartotta a feleket, fenntartva az erőegyensúlyt. Így Európában fennmaradhatott a béke, és proxy háborúk révén máshol folyt a

küzdelem. Napjaink konfliktusai azonban nem tisztelik a határokat, továbbá azok egyre inkább fenyegetnek a szétszakadó Európa mindkét oldalán. A Nyugat nem békül ki azzal, hogy Moszkva továbbra is komoly befolyással bír a posztszovjet térségre, ezért exportálni is kívánja az európai béke elképzelését. Eközben Oroszország az EU bomlasztásán fáradozik”.¹

Kína és Oroszország vakcinadiplomáciájáról gyorsan kiderült, hogy kevésbé a globális közjót hivatott szolgálni, sokkal inkább a puha nyomásgyakorlás eszköze, amely mélyíteni tudja a két ország befolyását az önálló gyártási kapacitásokkal nem rendelkező, jellemzően fejlődő országok, továbbá a Közel-Kelet irányába. Ennek utat nyitottak az uniós – minden indokolt elővigyázatosságot mérlegelő, így azonban Kína és Oroszország érdekeinek éppen megfelelően lassú – szabadalmi eljárások, amelyek egyrészt felerősítették a vakcinanacionalizmust, másrészt ott, ahol a releváns gazdasági kapacitások hiányoztak, a Kínának vagy Oroszországnak történő kitettséget.

A rövid távú hatékony válságkezelés érdekében Magyarország ismét felvette a keleti nyitás pozícióját, ami, ha az azonnali átoltottság szükségességét nézzük – a keleti vakcinákkal szembeni bizonytalanságok mellett is –, élet- és nyitásképes döntésnek bizonyult. Az oltási hajlandóság e sorok írása idején jellemző stagnálása pedig nem a keleti-nyugati vakcina törésvonal miatt áll fenn.

Robert Kagantól megtanultuk, az autoriter országok „csak” annyi mozgástérrel tudnak élni, amennyit az USA – és kicsivel tovább gondolva, a nyugati világ – biztosít számukra. Az USA és az EU ismét üresen hagyott olyan területeket, amelyekre az oroszok és a kínaiak be tudtak hatolni a vakcinájukkal. Ugyanakkor fontos szempont, hogy számos ország nem engedett ennek (lásd például Szlovákia engedélyeztetési stopját az orosz típusra), Magyarország ellenben a geopolitikai következményeket ismét kevésbé mérlegelve várta a keleti szállítmányokat. Ezzel pedig csak az európai szinten önmagában nem unikális, ugyanakkor az állammal szembeni bizalmatlansági válságot illetően szélsőségesen polarizált ország „különleges állapotának” bizonytalanságát erősítette.

A világban tehát tovább zajlik – és erre a 2020-as évek Magyarországa ismét csak szemléletes példa – a világ fokozatos „nyugattalanítása”, melynek keretében a kínai szolidaritás és kooperáció jegyében egy új birodalom geopolitikai érdekeinek megfelelő területfoglalás zajlik. A vírus elleni küzdelem ismét rávilágított a Kína és az USA közti bilaterális együttműködés illúziójára, ahogyan arra is, hogy elbukott az USA Kína exportalapú modernizációjának megfékezésére irányuló stratégiája. A Biden-adminisztráció egyensúlyt helyre állító szándékai (azaz Kína visszaszorítása, az USA geopolitika-formáló szerepének revitalizációja) továbbra is adottak, érvényesítésüknek lehetősége azonban megannyi tényező függvénye.

Kína és Oroszország vakcinadiplomáciájával nem csupán arra világított rá, hogy ezen országok előretörése a legváratlanabb történelmi kapukon is megtörténhet, hanem az egyes nemzetállamok

¹ Simon Dávid: A Szovjetunió (2.0) élt, él... *Új Szó*, 2021. június 13.

– így Magyarország – technológiai és így egészségügyi rendszerének fejlesztési kapacitásbeli korlátjaira is. A globális méretekben terjedő vírus – szemben a morális pánikban „érdekelt” értelmezőkkel – ugyanis nem a kulturális nacionalizmust erősítette fel, hanem inkább az egészségügyi rendszerek nacionalizálásának igényét. E nacionalizálás eredményességéhez azonban megfelelő technológiai kapacitások kellene, melyek eloszlása továbbra is mélyen egyenlőtlen.

Egy-egy válságkezelés megítélése, ha az ember körültekintően és az elvárt tudományosság alapján kíván eljárni, nem lehet ismeretterjesztő reflexió tárgya. Nem csak azért, mert önmagában a válság különböző értelmezései (például a kizárólag egészségügyi olvasat, vagy az olyan interpretáció, amely egy komplex, minden társadalmi alrendszert jelentősen érintő krízisként tekint a válságra) megannyi kritériumrendszert hívnak életre. A hatékony válságkezelés eleve másként kereteződik egy kormányzó párt, az egészségügyi alrendszer, a gazdasági szféra, egy politológus, egy szociológus, egy szociális munkás vagy egy piacpárti közgazdász számára. Ahogyan a kormányzati teljesítmény mérhetősége kapcsán is számos indokolt vita zajlik, úgy a válságkezelés mérlegét is szakmaiatlan lenne egy kordiagnózis keretében megvonni.

Még a mérhetőségi problémáknál is nehezebb azt megítélni, hogy mennyiben rendeződnek majd vissza a globális nemzetek közötti vagy azokon belüli egyenlőtlenségek. Egyrészt gyakorlatilag magától értetődőnek bizonyult hazaküldeni a kelet-európai munkavállalókat hazájukba, de ők mégiscsak olcsóbbak, mint az adott hazai munkaerő, kiszolgáltatottságukra ily módon továbbra is „szükség van” Nyugaton. Valóban jelentős elmozdulás mutatkozott az otthoni munka felé, irodatermek és meetingek virtuálissá tételére, miközben a munkavállalók már a válság első időszakában az új munkaszervezeti modell generálta munkavállalói jogok mellett érveltek. Bár ne felejtjük, hogy ez esetben alapvetően csak a jelentősebb érdekérvényesítő képességgel és médiahozzáféréssel bíró középosztályi munkakörökben dolgozókról beszélünk. A pandémia első hullámában jelentősen megnövekedett forgalmat bonyolító ételfutár cégek kiszállítóinak jogai és bérezése például már egészen hangos tiltakozás után kiáltanának. Mégsem róluk szólnak a hírek. Másrészt még a munkaadók sem látják valóban és tartósan hatékonyabbnak az otthoni (sok szempontból kényelmesebb) munkát.

Már a járvány előtt is egy technológia vezérelte időben éltünk. Ez a digitális átállás vírus gerjesztette kihívásai miatt csak erősödött. Ezzel pedig nem az adatok és digitális lábnyomok rendszerezése felett monopóliummal bíró techcégek monopóliuma tört meg, hanem épp globális léptékben soha nem látott kitettségünk nőtt tovább.

Miközben új online foglalkozási, munkaszervezeti és szórakozási terek jöttek létre, a nyitással ismét az offline kapcsolódások váltak evidenssé. Rövidültek azok az online foglalkozások, amelyek a pandémia idején szinte végeláthatatlannak tűntek. Az is látszik, hogy a pénzügyi szektor (Magyarországon is) lényegében zavartalanul élte meg a válságot, tehervállalásuk ismét alacsony vagy az állam által azonnal kompenzált volt. Ez lenne tehát a válság okozta költségek elosztásának szép régi „új világa”.

A pandémia nem teremtett új törésvonalakat a magyar társadalomban, illetve az európai közösségen belül, hanem inkább „csak” ráfeküdt a már meglévő gazdasági-szociális egyenlőtlenségekre (például Észak–Dél; periféria-centrum; alacsonyabb-magasabb jövedelműek; „maradj otthon” középosztály-pandémia alatt is munkahelyükön fizikai munkát végző dolgozók; eleve digitális bennszülöttek-digitális bevándorlók; idősök-fiatalok).

A vírus cezúrajellegének téziséét tovább gyengíti, hogy mostanáig a demokratikus intézményrendszerek szétesése sem következett be. Nem vesztették el legitimitásukat a mérsékelt politikai erők, és nem kerültek tartós politikai konjunktúrába a populizmus vagy a vírusszkepticizmus képviselői sem: a poszt-pandémiás nemzetállami választások nem hoztak jelentős politikai átrendeződéseket. Az Európai Unió normatív önértelmezése – mely éppen zajló folyamatai szempontjából a vírus rosszkor, de talán nem a legrosszabbkor érkezett – sem vett radikálisan új irányt. Épp nem a meglévő intézmények deficitjei erősödtek meg, hanem azok erősítésének igénye – akár az emberi jogok ideiglenes korlátozása által.

A kézirat (2021 őszi) lezárásának pillanatában megszelídülni látszik a vírus. Az előzetes apokaliptikus, normazavaros, gazdasági összeomlást vizionáló elgondolások, úgy tűnik, nem fognak beteljesülni. Miközben a járvány alatt akadtak hangok, melyek a védekezés ürügyén egy új Leviatánt vizionáltak, addig valójában továbbra is a Google, a Facebook és a digitális monopolpiac-kapitalizmus további adatgazdái viselkednek „abszolút monarchiákként”. Nem csak az utóbb említett szereplők erősödése miatt, hanem önmagában is hamis dichotómia a deglobalizáció-globalizáció tengelye mentén megítélni az egyelőre kevesebb, mint több változással járó globális pandémiát és a rá következő időket.

Vannak országok, melyek szuverenitásukból további részeket fognak osztottá tenni, míg számosan ezzel vagy ellentétesen lépnek, vagy ezen a tengelyen semmilyen elmozdulást nem mutatnak. Egyes társadalmi alrendszerekben (például egészségügy, adatbiztonság, társadalombiztosítás stb.) a nemzetállami szerepvállalás erősítése nem jelent deglobalizációt, ahogy bizonyos piaci folyamatok kiszélesítéséből sem következik a globalizáció szélesedése. Hogy a járvány a (nemzet)állami autoritások és cselekvőképességek erősödését hozta, még nem jelenti, hogy a deglobalizáció erősödése általános állampolgári és politikai elvárássá vált volna.

Állíthatjuk, hogy a Covid-19 megmutatta a globalizáció sötétebb oldalát, a hálózatba szervezett, globalizált emberiség vírushordozó jellegét, azonban a vírus megfékezésének éppúgy globálisnak kell lennie.

A koronavírus-járvány, bár kétségtelenül fontos esemény, szemlátomást mégse nyitott új korszakot a történelemben; még azt sem állíthatjuk, hogy az átmenetiség állapotában lennénk, tehát egy olyan világban mozognánk, mely az eddig létezőn túl lenne, miközben viszont az újnak a struktúrái nem álltak volna még fel.

Amikor manapság a deglobalizációra hivatkozunk, úgy tűnik, leginkább a globalizáció mérséklésére gondolunk.